

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 10 Sayı: 51 Volume: 10 Issue: 51
Ağustos 2017 August 2017
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1742>

ERKEN DÖNEM SÖZ DERLEMELERİ İÇİN KAYNAK OLARAK ESAD EFENDİ'NİN "TÜRK DİLİNDE
DARB-I MESELLER" YAYINI
ESAD EFENDİ'S "DARB-I MESSELER IN TURKISH LANGUAGE" AS A RESOURCE FOR THE EARLY
TERM STUDIES

Gürkan GÜMÜŞATAM*

Öz

Halk ağzından söz derleme çalışmaları 1940'lı yıllardan itibaren sahaya yerli araştırmacıların girmesiyle ivme kazanmış; Türk Dil Kurumu, üniversiteler ve araştırmacıların bireysel gayretleri sonucu gelişerek bugüne ulaşmıştır. Yabancıların başlattığı halk ağzından derlemeleri Cumhuriyet'le birlikte, Türk Dil Kurumu üstlenir. Bu süreçte milliyetçilik akımının etkisiyle beliren Türkçecilik anlayışı, kurumun kuruluş yıllarına değin kimi yerli araştırmacıların halk diline ilgisini artırmış, gittikleri yerlerde amatörcü derlemeler yapmalarını sağlamıştır. Teknik açılardan bugünkü beklentilerin dışında olan bu derlemelerin yeni yazıya geçilen süreçten önceye ait olması ve erken dönem ağız araştırmalarının bir kolunu oluşturması tarihi ve filolojik açıdan onları son derece önemli hâle getirmektedir. İncelemede kişisel ilgisi sonucu halk ağzından derlemeler yapan Esad Efendi konu edinilmiş, onun Türk Dilinden Darb-ı Meseller adlı kitabı yeni yazıya aktarılacak değerlendirilmiştir. Kitaba giren atasözlerinin kaynağı hakkında görüşlere yer verilip ağız araştırmaları arasında bu yayının yeri, önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Darb-ı Mesel, Esad Efendi, Halk Ağzı, Atasözleri, Derlemeler.

Abstract

The work of compiling the word from the public has gained acceleration since 1940s when local researchers entered the field; Turkish Language Association, universities and individual researchers have developed as a result of efforts so far. The Turkish Language Institute undertakes the compilation of the public which the foreigners have started together with the republic. In this process, understanding the impact of nationalist movements which appears to supporters of the institutions until the year of establishment, some of the native researchers refer to the institution's founding years has increased the interest in the language of the people, where they went to do amateur in compilation. Today's expectations from a technical view passed prior to the new post of assembly which are outside of this process, create an arm early historical and philological research of mouth perspective makes them become extremely important. Mr. Esad, who made complications from the people who are interested in the personal interest of the people in the review, was evaluated and his book titled Darb-I Meseller in Turkish language was transferred to a new article. There are opinions about the source of the proverbs that entered the book, and the location of this publication among the oral investigations are emphasized.

Keywords: Darb-ı Mesel, Esad Efendi, Proverbs, Compilations.

• Giriş

Bu inceleme, Esad Efendi (İleri)'nin halk ağzından derleyerek meydana getirdiği *Türk Dilinde Darb-ı Meseller* adlı eski harfli çalışmayı konu edinmektedir. Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarının kısa tarihçesine değinildikten sonra, sözlükçülük tarihi açısından Türkiye'de bölge ağızlarından söz derleme süreci hakkında bilgiler verilmiş, ardından ilgili kaynağın araştırma tarihi içinde yeri ve önemi vurgulanmıştır. Yeni yazıya aktarılan atasözlerinin bölge ağızlarıyla olan ilişkileri ve erken dönem derlemelerinin değeri vurgulanmıştır.

I. Esad (İleri) Efendi:

Kurtuluş Savaşı sırasında bizzat cephede savaşmış, I. ve II. Dönem TBMM milletvekilliği yapmış (Aydın ve Menteşe milletvekili) Esad Efendi dinî, siyasi, edebî ve kültürel kimliğiyle yakın dönem Türk tarihinin renkli simalarındandır.

Yaşamını ulusa hizmet için adanmış olan Esad Efendi 1875 (H. 1291) yılında, Batı Trakya'da, Gümülcine'de doğar. Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Gümülcine mebusu olan Hoca Mehmet Hilmi Efendi'nin oğludur.

Öğrenim hayatını Gümülcine'de tamamlayan Esad Efendi, buradaki idadi ve sultanilerde öğretmen olarak çalışır. Müderrislik de yaptığından bahseden kaynaklar, Tercüme-i Hâl Kağıdı (no:104) içinde verilen bilgilere dayanarak Gümülcine'nin büyük camiinde kürsü şeyhliği yaptığını aktarır (Uzun, 2011: 871). Babası gibi siyasetle ilgilenerek İttihat ve Terakkiye'ye katılınca Gümülcine Livası Reisliğini üstlenir.

Gümülcine Livası Reisliğini yürüttüğü dönemde Balkan Savaşı çıkar. Savaş yıllarında cepheye gönüllü olarak giden Esad Efendi, bölgenin Bulgar işgalinden kurtulması için yoğun mücadeleler gösterir. Gümülcine'nin Bulgarların elinden alınmasını sağlayan toplulukta bulunur. Bölge Bulgarlar tarafından

* Doç. Dr. Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

ikinci kez işgal edildikten sonra, Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul Anlaşması ile (1913) Gümölcine'yi Bulgaristan'a bırakmasının ardından ailesiyle beraber İstanbul'a göç etmek zorunda kalır (Tunalı, 2007: 85).

İstanbul'a gelmesinin ardından, buradaki hükümetten öğretmenlik yapmak üzere görevlendirilmesini isteyince Aydın'a atanır; Birinci Dünya Savaşı boyunca Aydın Sultanisi'nde çalışır (Uzun, 2011: 871). Burada bulunduğu yıllarda halkı birliğe çağırarak için "Cihad-ı Ekber" adlı bir broşür çıkararak cihatla ilgili ayet ve hadisleri açıklar. "Ah Aydın", "Verin Zavallılara", "Hilal-i Ahmer" adlı risalelerinde millî ve dinî duygularını manzumelere döker.

Millî Mücadele ve sonrasında birçok faaliyetle uğraşan Esad Efendi, iki dönem milletvekilliği yaptıktan sonra siyasi yaşamına ara verip basın ve sosyal sorumluluk işleriyle ilgilenmeye başlar. Yaşamının sonuna kadar gazetecilik ve siyasetle ilgisini kesmeyen Esad İleri, ülke sorunlarına duyarlı tutumuyla inandıklarını dile getirmekten çekinmemiş, aydın ve cesur kimliğiyle mücadelecî bir yaşam sürmüştür. Esad Efendi, II. dönemde sürdürdüğü vekilliklerinden sonra İzmir'de Torbalı ilçesine yerleşir ve tarımla uğraşmaya başlar. 1948'de Türk Basın Birliği'nin elli yıl Türk basınına ve maarifine hizmet edenler için düzenlediği jübilede yer alır. 1957'de Torbalı'da geçirdiği trafik kazası sonucu vefat eder.

Gazeteci, milletvekili, din adamı, eğitimci gibi yönleri değişik araştırmalarda konu edinilmesine rağmen Esad Efendi'nin edebî yönüne; araştırmacı kimliğine temas edilmemiştir¹.

Esad Efendi'nin eserleri ve onların içeriği konusunda bugüne değin elimizde yayımlanmış derli toplu bir kaynak bulunmamaktadır. Eserleri hakkında ulaşılabilen bilgiler, hakkında yazılan kimi makalelerle kendinin yayımladığı kitaplarından edinilmektedir. Esad Efendi'nin külliyatından yalnızca birkaç eser yeni yazıya aktarılmıştır ve çoğunluğu yeni yazıya aktarılıp yayımlanmayı beklemektedir (Tıraş ve Ertürk, 2017: 237). 1945'te, devrin Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Enver Ziya Karal'a yazdığı bir mektupta "Cihad-ı Ekber", "Kadınların Vatan İşlerine Girmesine Dair", "Düşündükleri, Dilekleri, Emekleri" başlıklı eserlerini gönderdiğinden bahseder. Yazdıklarında halkı millî ve dinî konularda birliğe çağırarak Esad Efendi, ideal hâline getirdiklerini ilk kez 1922 yılında Manisa'da bastırarak "Düşündüklerim, Dilekleri, Emellerim" adlı yapıtında toplar. Ülkenin refahı için kendi görüşlerini sıralar. İlerleyen yıllarda düşüncelerinin yaşama geçmiş olması onun ileri görüşlü bir siyasetçi olduğunu doğrulamaktadır (Tunalı, 2007: 88).

"Hilâl-i Ahmer", "Reşâhat-ı Hikemiyye" ve "Verin Zavallılara" adlı eserlerinin basıldığını "Türk Dilinde Kinâyât"ın son sayfasında dile getirir (Tıraş ve Ertürk, 2017: 237). İncelemeye konu olan "Türk Dilinde Darb-ı Meseller"de de bu eserler Esad Efendi'nin basılan kitapları arasında sıralar. Adı geçen eserler yanında, "Sözlerin Özü Atalar Sözü", "Rahmetli İmâm-ı Birgevi", "Bu suya Sen de Eğil", "Hadis-i Şerif Tercümesi" adlı eserler de kaynaklarda Esad Efendi'ye ait olarak zikredilmektedir (Huyugüzel, 2000: 333-335).

Uğraşı alanlarıyla düşüncelerini birleştiren Esad Efendi, bir yandan halk dilinden derlediği malzemeyi kitaplaştırırken öte taraftan dinî ve ulusal değerleri yayınlarında birleştirir. Kitaplarının büyük bölümünün eski yazıyla basılması, harf devriminin ardından uzunca bir süre eserlerinin unutulmasına yol açar².

Esad Efendi'nin yayımlanma tarihine göre eserleri şöyle sıralanmaktadır: Reşâhat-ı Hikemiyye (1327/1911), Cihad-ı Ekber (1330/1914), Ah Aydın (1334/ 1916) Hilâl-i Ahmer (1334/1916), Düşündüklerim, Dilekleri, Emekleri ve Halk Şiirleri (der. 1339/1923), Verin Zavallılara (1340/1924), Türk Dilinde Kinayat (1340/1924), Türk Dilinde Darbimeseller (1341/ 1925, 2. bas. 1932), Bu Suya Sen de Eğil (1934), Hadis-i Şerif Tercümesi (1945, 2. bas. 1947), Sözlerin Özü Atalar Sözü (3. bas. 1947), Rahmetli İmâm-ı Birgivi (1954).

II. Erken Dönem Söz Derlemeleri ve Türkiye Türkçesi Ağız Sözlükleri

Türkiye Türkçesinin söz varlığını kayıt altına alma çalışmaları, 1940'lı yıllardan itibaren devreye yerli araştırmacıların da girmesiyle gelişerek bugüne kadar ulaşır. Türk Dil Kurumu'nun derleme çalışmaları, üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dallarında yürütülen lisansüstü tezler ve araştırmacıların bireysel merakı sonucunda birçok bölge ağzının söz varlığı derlenmiş veya derlenmeye devam etmektedir. Söz varlığını kayıt altına almaya yönelik çalışmalar, genellikle metin derlemelerinin veya dil incelemelerin bir parçası olarak yürütülmüştür. Bununla beraber, doğrudan belli bir bölgenin söz varlığını kayıt altına alma amacı taşıyan sözlük projeleri de yürütülmüştür.

¹ Esad Efendi'nin Kurtuluş Savaşı yıllarındaki faaliyetleri konusunda Ayten Can Tunalı, biyografisiyle ilgili Hakan Uzun, birinci vekillik dönemi hakkında yine Ayten Can Tunalı'nın hazırladığı yayınlar Esad Efendi'nin yaşam öyküsüne ait veriler sunar. İlgili yayınlar için bk.: TUNALI, Ayten Can (2007). "Kurtuluş Savaşı'nda Esat Efendi (İleri)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVI, S. 41, s. 81-99; TUNALI, Ayten Can (2008). "I. Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyesi Esat Efendi", *Ege Yakası-1*, s. 42-43; UZUN, Hakan (2011). "Esat Efendi (İleri)", *A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 48, s. 869-892.

² Esad Efendi'nin biyografisinin yazımı konusunda görülen eksik ve tutarsızlıklara değinen Tunalı (2007), onun yazar, düşünür ve sairliğinin göz ardı edilmesini özellikle vurgular (Tunalı, 2007: 82).

Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarının belli bir olgunluğa ulaşmaya başladığı günümüzde; ağız sözlükçülüğünün kuramsal alt yapısının tartışılması, geçmişte yapılan derlemelerin gözden geçirilerek birleştirilmesi; söz varlığını içerecek bir ağız atlasının hazırlanması gibi konulara henüz sonuca götürülemediği alanlardır. Türkiye'deki ağız sözlüklerinin hazırlanmasında belli bir yönetime gidilemediği birçok kereler dile getirilmesine rağmen araştırmacılar arasında kuramsal bir uzlaşma sağlanamamıştır.

Cumhuriyet'in ilk reformları arasında bulunan dil devrimi Türkçenin özleştirme hareketlerini başlatır. Dil devrimiyle ivmesi artan ağız araştırmaları sonucunda, özleştirme için gereksinilen söz varlığını belirlemek üzere tarihi metinler ve halk ağzı kaynak seçilir (Korkmaz, 2000: 7). Birinci Türk Dili Kurultayı'nda alınan kararın ardından yoğunlaşan derleme çalışmalarının ilk ürünü 1939-1940 yıllarında yayımlanan Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi'dir. İlerleyen yıllarda sürecek çalışmalarla bu eser Türkiye Türkçesi ağızlarını içeren genel amaçlı bir ağız sözlüğüne (TDK Derleme Sözlüğü) dönüşür ve günümüzde Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü adıyla elektronik ortama taşınır³.

Türkiye'de söz derleme sürecini Derleme Sözlüğü'nün ilk basamağını oluşturan Derleme Dergisi'ne kadar gelişecek süreç ve Derleme Dergisi'nden Derleme Sözlüğü'nün oluşumuna kadar ilerleyen evre olarak değerlendirmek gerekir. Derleme Dergisi'nin yayımına kadar gelişen süreçte sistemsiz ve genellikle bireysel merak sonucu birtakım malzeme halk ağzından toplanmaya başlanır. İlk baskısı 1923 yılına denk gelen Türk Dilinde Darb-ı Meseller adlı kitap, bu hazırlık sürecinin ilk ürünlerindedir. Esad Efendi'nin söz derlemek üzere girişimlerinde Besim Atalay'ın başlattığı hareket etkili olmuştur. 1920'li yıllarda Besim Atalay'ın özel girişimleriyle halk ağzından ilk kez yerli araştırmacılarca kelime derlenir. Dil Encümeni'nin 1932'de kurulmasından sonra derlenen kelimeler, "Ana Dilden Derlemeler" adıyla yayımlanır (Korkmaz, 2000: 8). 1932'deki yayını, 1934'te halk ağzından derlenen kelimelerle tarihî metinlerden belirlenen sözcüklerin birleşmesinden meydana gelecek "Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi" izler. Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü adıyla bugün elektronik ortama taşınan sözlüğün ilk kaynaklarını bahsedilen ilgili yayınlar oluşturur.

Derleme Sözlüğü, genel amaca hizmet eden ve Türkiye Türkçesinin tümünü içermeyi amaçlayan sürekli güncellenmesi gereken oldukça uzun soluklu bir projedir. Özele inerek belli bir yerleşim yerinin dil özelliklerini belirlemeye çalışan incelemelerse metne bağlı sözlükleriyle dar alan ağız araştırmalarına hizmet etmektedir.

Genel amaçla hazırlanan geniş ve dar alan sözlüklerine kelime seçimindeki ölçütlerin belirsizliği belli bir standardı yakalamayı engellemiştir. Atasözleri, deyim ve diğer kalıplaşmış kelimeler bir kısmında ağız sözlüğüne girerken bir kısmında sözlük malzemesinin dışında bırakılmıştır. Öte taraftan, derlenen atasözleri ve deyimleri, dua ve bedduaları içerecek tematik ağız sözlükleri de oluşturulmuştur. Türkiye'de bilindiği gibi doğrudan atasözlerine yer veren yayınların ilki İbrahim Şinasi'nin Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye adlı eseridir⁴. Cumhuriyet'in ardından bu konuda Ömer Asım Aksoy, ölçünlü dilde atasözleri ve deyimleri bir araya getirecek ilk geniş çaplı sözlüğü meydana getirir⁵.

Bölge ağızlarında atasözlerinin derlemesine Ömer Asım Aksoy öncülük eder. Aksoy 1945'te, Gaziantep Ağzı adlı monografisinin ikinci cildini kalıp sözlere ayırır; deyimler, meşhur sözler, atasözleri, dua ve bedduaları çalışmasının ikinci cildinde toplar⁶. Atasözleriyle beraber deyimlere de yönelen araştırmacı genel amaçlı bir ağız sözlüğünün de ilk örneğini vererek bölge ağızlarından topladığı malzemeyi sözlükleştirir. Bölge Ağzılarından Atasözleri ve Deyimler I-II adını taşıyan yayın, Türkiye'de halk ağzından ilk tematik derleme sözlükleri arasındadır.

Ağız sözlükçülüğünün Türkiye'de değişik içerik ve amaçlarla yapıldığını görmekteyiz. Bunlar arasında genel amaçlı, tematik ve etimolojik yöre ağzı sözlükleri en yaygın olanlarıdır. Yine derlenen metne bağlı kalınarak hazırlanan sözlükler Akademik çevrelerde tezler kapsamında oldukça yaygındır. Tanıklı olup olmamalarına göre bölge ağzı sözlükleri; metne bağlı kalınarak hazırlanan seçme sözlere dayalı tanıklı sözlükler, yarı tanıklı sözlükler ve metinden bağımsız hazırlanan genel ağız sözlükleri şeklinde gruplandırılır (Akar, 2009a: 7).

- **Genel Amaçlı Ağız Sözlükleri:**

Türkiye'de genel amaçlı ağız sözlükleri bireysel denemelerle değil, geniş bir ekibin çok uzun süreli çalışmalarının ardından sonuç verebilecektir. Yazı dilinin durağanlığı karşısında, günlük dilin ve özellikle bölge ağızlarının değişmeye meyilli dinamik yapısıysa bitmeyecek bir söz derleme sürecinin gerekliliğini ele vermektedir. Türk Dil Kurumu'nun 1940'lı yıllardan itibaren sistemli şekilde sürdürdüğü derleme

³ Elektronik kaynak için bk: http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas (23/05/2017)

⁴ Şinasi: Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye, Tasvir-i Efkâr Matbaası, h. 1280.

⁵ AKSOY, Ömer Asım (1965). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ankara: TDK.

⁶ AKSOY, Ömer Asım (1945). *Gaziantep Ağzı II (Deyimler, Meşhur Sözler, Atasözleri, Dualar, Beddualar)*, Ankara: TDK.

çalışmalarının ürünü olan Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü (Derleme Sözlüğü) uzun çalışma sürecinin ürünüdür.

- **Dar Bölge Ağzı Sözlükleri:**

Belli bir il, ilçe veya daha küçük yerleşim birimine ait malzemenin derlendiği ağız sözlüklerinde sözlüğe alınacak malzemenin seçiminde ortak ölçütler belirlenemediği için değişik tür ve içerikte malzeme bu sözlüklere girer. Dar bölge ağzı sözlüklerinin bir bölümü yerli araştırmacıların bireysel merakı sonucu oluşturulurken bir bölümü de lisansüstü düzeydeki araştırmaların bir parçasını oluşturur. Derlenen metnin inceleme bölümünü izleyen ve metne dayalı söz varlığını belgeleyen sözlükler niteliği taşırlar. Hüseyin Hüsnü'nün Kayseri Sözlüğü (1934), araştırmacının bireysel merakı sonucu hazırlanan Türkiye'deki ilk dar bölge ağzı sözlüğüdür⁷.

- **Tematik Ağız Sözlükleri:**

Bir yörenin veya ülke sınırları içinde çeşitli yörelerin belli bir konu/tür özelinde söz varlığını belirlemeye yönelik sözlükler, tematik esaslara göre hazırlanmıştır. Tematik sözlüklerde bitki adları, kuş adları gibi kavram alanına veya atasözleri, deyimler, dua ve beddualar gibi kalıplaşan sözlere yönelik derlemeler yapılarak belirlenen malzeme sözlük düzenine sokulmaktadır. Kavram alanına göre Turhan Baytop'un (1991) bitki adlarını bir araya getirdiği *Türkçede Bitki Adları Sözlüğü* alandaki örnek yayınlardandır. Atasözleri konusunda, Türkiye Türkçesi ağızları arasında sıralanan Kıbrıs Türkleri'nin söz varlığını belgelemek üzere birçok sözlük yazan Mustafa Gökçeoğlu'nun (1991) *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* konuya örnek verilebilir. İncelemeye konu olan *Türk Dilinde Darb-ı Meseller* de tematik amaçla hazırlanan bir ağız sözlüğü olmasına rağmen derlenen malzemeye ilişkin yöre ve diğer bilgiler kaynakta aktarılmamıştır.

- **Etimolojik Ağız Sözlükleri:**

Kelimelerin köken bilimi açısından kaynağını ele alan sözlükler genellikle ölçünlü dile ait malzemeyi incelemektedir. Bununla beraber, bölge ağızlarına ait söz varlığını kaynaklarına inerek açıklamaya çalışan sözlükler de hazırlanmıştır. Trabzon-Maçka ağzının söz varlığına ait köken bilimsel açıklamalar yapan Kudret Emiroğlu (1989)'nun *Trabzon-Maçka Etimolojik Sözlüğü* konunun ilk örneklerindendir⁸.

III. Esad Efendi'nin Halk Dilinden Derlemeleri ve "Türk Dilinde Darb-ı Meseller" Kitabı:

Millî Edebiyat Dönemiyle başlayan, Millî Mücadele ile devam eden ve Cumhuriyet'in ardından iyice benimsenen milliyetçilik ilkesinin halk diline yönelik ilgisi, halk dilini ön plana çıkarma gayreti Esad Efendi'de derin etkiler bırakır. "*Türk Dilinde Darb-ı Meseller*" ve "*Türk Dilinde Kinâyât*"⁹ adlı küçük, ancak dil ve kültür açısından son derece önemli bu iki eseri meydana getirmesi, ondaki milliyetçilik ve vatan sevgisinin sonucudur.

Kinâyât'ın ön sözünde amacını ana diline hizmet olarak açıklayan Esad Efendi, görevi gereği gittiği her bölgede derlemeler yapar. *Kinâyât*'ı yeni harflerle yayımlayan Tıraş ve Ertürk (2017), bu derlemeleri profesyonel çalışma sürecinin ürünü görmekten çok, kendi diline gönül vermiş birinin gayretleri şeklinde yorumlamak gerektiğini vurgular (Tıraş ve Ertürk, 2017: 238). Tıraş ve Ertürk'ün yeni yazıya aktararak yayımladığı "*Kinâyât*"ın ön söz değerindeki başlangıç bölümünde Esad Efendi maksadını şu sözlerle aktarmıştır:

"*Lisânıma hizmet cânıma minnetdir. Azîz vatanımın her kûşesini gezdim. Yüce milletimin sözünü, özünü, sazını dinledim. Pek çok şeyler işidüp belledim, topladığım ve yazdığım halk şiirlerini geçen sene tab' etdirdüm ve gençliğe yâdgâr eylemişdim. Bu sene dahı dilime hizmet ve gençliğe mebni duygular yolunda tâziyâne-i şevk ve gayret olmak üzere bu risâleyi tab'a cüret ediyorum...*" (Tıraş ve Ertürk, 2017: 239)

⁷ Bu sözlüğü izleyen yıllarda dar bölge ağızları üzerine hazırlanan eserler kronolojik sıraya göre şu şekildedir: Ömer Asım Aksoy'un *Gaziantep Ağzı III* (1946), İhsan Coşkun Atılcan'ın *Erzurum Ağzı, Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü* (1977), Efrasiyap Gemalmaz'ın *Erzurum İli Ağızları III* (1978), Mehmet Emin Ergin'in *Urfa Ağzı Sözlüğü* (1982), Kudret Emiroğlu'nun *Tabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü* (1989), Kazım Yedekcioğlu'nun *Kayseri Ağzı II Sözcükler* (1992), Ali Esat Bozyiğit'in *Ankara İli Ağzı Sözlüğü* (1998), Faruk Güçlü'nün *Neoşehir ve Yöresi Ağzı Sözlüğü* (1999), Selâmi Erkut'un *Mudurnu Halk Dili Sözlüğü/Bolu* (2000), Hasan Kalyoncu'nun *Trabzon-Tonya Ağzının Dilbilgisel Özellikleri ve Tonya Sözlüğü* (2001), İsmail Kara'nın *Güneyce-Rize Sözlüğü. Bir Doğu Karadeniz Köyünün Hafızası ve Nâtikası* (2001), Yılmaz Sunucu'nun *Örnekleleriyle Uşak Ağzı Sözlüğü* (2002), Ali Abbas Çınar'ın *Muğla İli Ağzı Sözlüğü* (2004), Gülseren Tor'un *Mersin Ağzı Sözlüğü* (2004), Arif Bilgin'in *Elbistanca Sözlük: Örnekleleriyle Elbistan Ağzı* (2006), Bedri Sarıca'nın *Van Gölü Çevresi Ağızları Sözlüğü* (2006), A. Arif Uyguc'un *Aydın Ağzı ve Sözlüğü (Yapı-Köken)* (2007), Abdulvahap Özalp'ın *Elbistan Ağzı & Çiçek Köyü Örneği (Kelimeler-Deyimler)* (2008), Ahmet Buran ve Nadir İlhan'ın *Elazığ Yöresi Söz Varlığı* (2008).

⁸ EMİROĞLU, Kudret (1989), *Trabzon-Maçka Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Gülen Ofset.

⁹ Eser üzerinde daha fazla bilgi için bk. TIRAŞ, Yusuf Can ve Halil İbrahim Ertürk (2017), "Gümölcine'li Esad Efendi ve 'Türk Dilinde Kinayat' Adlı Eseri, *Littera Turca*, C: 3, S: 2, s. 235-258.

Türk Dilinde Kinâyât, halk argosunu konu edinmiştir. Bir terim olarak “kinâyât”, dilimize yerleşen “kinaye”nin dışıl çoğuludur. Bilindiği gibi kinaye günlük dilde dolaylı anlatımın genel adıdır. Bir edebiyat terimi olarak Pala (2010) “kinaye”yi şöyle tanımlar:

“Edebiyatta iki anlama gelecek bir sözü mecaz yönüyle anlaşılacak şekilde kullanma sanatıdır. Kinayede, bir mecaz bir de gerçek anlam bulunur. Ancak kelimenin mecaz anlamı, gerçek anlamını bastırılmış durumdadır.” (Pala, 2010: 276)

Edebiyattaki karşılığına rağmen halk ağzında kinaye/ kinayeli konuşma, hitap edilen kişiyi gizliden gizliye eleştirmek için kullanılır olmuştur. Kelimenin kazandığı olumsuz anlam, Esad Efendi’de halk argosuna dönüşmüştür. Esad Efendi, halkın kullandığı argo sözcük ve deyişlere (deyimler) genel bir adlandırmayla “kinâyât” demektedir (Tıraş ve Ertürk, 2017: 237)¹⁰. Hengirmen (1999) argonun, toplumda belirli kesimlerin grup olma bağlarını güçlü tutmak, onların diğerlerinden farklı bir kimlik taşıdıklarını anlatmak için ortak dilden uzaklaşmaları yoluyla ortaya çıktığını söyler (Hengirmen, 1999: 36). Esad Efendi’nin derlediği örnekler arasında birçoğunun deyimleşerek varlığını sürdürmesi; bir bölümünün de halk argosu tanımına uyması onun profesyonel bir derleyiciden çok, gönüllü bir araştırmacının gayretiyle Kinâyât’ı oluşturduğunu göstermektedir.

Türk Dilinde Darb-ı Meseller, İzmir’de Âheng Matbaası’nda basılır (1341/1925). Basım yeriyle ilgili bilgilerin verildiği kitabın girişinde Esad Efendi, kendini “Menteşe Mebusu Gümülcinelî Özbek Oğullarından Esad” olarak tanıtmıştır. Halk argosunun ardından Esad Efendi, atasözlerine yönelerek görevde bulunduğu yerlerin özlü deyişlerini bir kitap çatısı altında birleştirmiştir. Bu makaleyle kitaba konu olan atasözleri yeni yazıya aktarılırken bir bölümünün atasözü tanımına uymayan örnekler olduğu (*Şâ’irlere lâzım olan bir söz, bir sâzdır; akıl yaşda değil başdadır.* vb.); bir bölümünün de deyim olarak kabul edilmesi gerektiği (Ele verir telkîni, kendi yutar salkımı! vb.) ortaya çıkmıştır. Derlediği sözlerin bir bölümü halk arasında ilk söyleyeni unutulmuş devam edegelen vecizelerdir. Mesela, İmam Rabbani’nin “*Câhillik sûfisi, Şeytân’ın maskarasıdır*” sözü halk dilinde anonim bir atalar yadigârına dönüşmüştür.

Derleme çalışmalarında belirlenen malzemenin hangi yöreye ait olduğu büyük önem taşır. Günümüz derlemelerinde elzem olan bu veriler, sahadaki ilk çalışmalarda Esad Efendi örneğinde olduğu gibi genelde ihmâl edilmiştir. *Türk Dilinde Darb-ı Meseller* arasına giren malzeme ancak, içerdiği kelime kadrosu ve Esad Efendi’nin görev yaptığı, yaşadığı yerlere bakılarak kestirilebilmektedir. Derlemeye giren (*besle kargayı oysun gözünü; uzakdan davuluñ sesi; hoş gelir; üzüm üzüme baka baka kararır*) gibi örnekler birçok yörede bilinirken; (*yazın araması, kışın taraması olmasa herkes besler tombayı; el yumruğu yemeyen, kendi yumruğunu Bozdoğan armudu sanır*) örnekleri içerdiği yer adı, yerel kelime (tomba) gibi malzeme sayesinde Aydın’dan derlenildiğini ortaya çıkarmaktadır.

Türk Dilinde Darb-ı Meseller kitabının girişinde oğullarına seslenen Esad Efendi, “Kinâyât” ön sözünde olduğu gibi, ata yadigârı gördüğü sözleri derleyerek çocuklarından bu sözlere göre hareket etmelerini dilemekte; lisanına hizmeti hem bir görev hem de evlatlarına bırakılacak kıymetli bir miras olarak tasavvur etmektedir:

“Gözümün nuru oğullarım Şükrü, Sâdık, Gâlip, Nûrî!

Toplamışım babalarıñ, dedeleriñ sözünü
ëarb-ı meâel diye meşhûr sözleriniñ özünü
Bu sözlerle ‘amel ediñ, budur sizden dileğim
Ey vatanıñ kuzuları, ey benim göz bebegim!
Güzel güzel huyunuñuzla babañıza şân veriñ
Vatan için, millet için sevinerek cân veriñ” (Esad Efendi, 1925: 3)

Yeni yazıya aktarılan atasözleri arasında tasarrufa gidilmemiş, dizgi hataları dipnot düşülerek gerekli yerde açıklanmıştır.

¹⁰ Halk arasında küfürlü sözler şeklinde algılanan argonun literatürdeki içeriği tümüyle farklıdır. Toplumda belli bir kesimce, genellikle de bir meslek grubunca kullanılan, ortak dilin dışındaki sözcükler ve ifadelerin geneline ‘argo’ denir (Hengirmen, 1999: 35-36).

Türk Dilinde Darb-ı Meseller¹¹

[4]

- (1) Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar.
- (2) Âb u dÂne serpilir, insânu kısmet gezdürir.
- (3) At ölür meydân kalır, yiğit ölür şân kalır.
- (4) At teper, katır teper ara yerde eşek ölür.
- (5) Ata binmeden ayaklarını sallama!
- (6) Âteş düşdüğü yeri yakar.
- (7) Âteş kış gününün meyvesidir.
- (8) Atla yola giden eşegin vây ôâline!
- (9) Ata dost gibi bakıp düşman gibi binmelidir.
- (10) Atı ôabt eden gemdir.
- (11) Atılan ok geri dönmez.
- (12) Aç amân bilmez.
- (13) Aç ayı oynamaz.
- (14) Aç doymam, tok acıkmam sanır.
- (15) Açdırma kutuyu, söyletme kötüyü.
- (16) Aç tavuk kendini buğday anbârında sanır.
- (17) Aç tavuğun yüzüne bakmakla doymaz.

[5]

- (1) Açın karnı doyar, gözü doymaz.
- (2) Aç gözünü, açarlar gözünü.
- (3) Acı acıyı basdırır.
- (4) Acı patlıcanı kırağı urmaz.
- (5) Açık ağız aç kalmaz.
- (6) Açılan solar, ağlayan güler.
- (7) Adamakla mâl tükenmez.
- (8) Âdem, âdem sâyesinde âdem olur.
- (9) Âdemiñ eyisi alış verişde belli olur.
- (10) Âdem âdeme lâzım olur.
- (11) Âdem âdemi bir kere aldadır.
- (12) Âdemiñ kıymetini âdem bilir.
- (13) Adı çıkdı dokuza, artık inmez sekize.
- (14) Arayan mevlâsını da bulur, cezâsını da.
- (15) Artık mâl göz çıkarmaz.
- (16) Arslan ağzından şeker alınmaz.
- (17) Armud ağacından uzak düşmez.
- (18) Armuduñ saçı var, üzümüñ çöpü.
- (19) Arıdan bal almak herkesiñ kârı değildir.
- (20) Arı bal alacak çiçeği bilir.
- (21) Arık etden semiz tirit olmaz.

[6]

- (1) Arık öküze bıçak olmaz.
- (2) Az oku, az oku, her kitâbdan bir cüz' oku.
- (3) Az söyle, öz söyle.
- (4) Az tamah çok ziyân getirir.
- (5) Az veren cândan, çok veren mâldan verir.
- (6) Azıksız yola çıkılmaz.
- (7) Aza "Nereye gidiyorsun?" demişler çoğun
yañına gidiyorum demiş.
- (8) Az ye de ôiömetkâr tut.
- (9) Aş taşınca geceye bahâ olmaz.

- (10) Âşikâr düşman gizli gizli düşmanden eyidir.
- (11) Ağaç yaş iken eğilir.
- (12) Ağzından çıkanı kulağın işitsin.
- (13) Ağladırsa mevlâm bir gün güldürür.
- (14) Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar.
- (15) Ağlamayan çocuğa meme vermezler.
- (16) Akacak kan damarda durmaz.
- (17) Ak akça kara gün içindir.
- (18) Akar suya dayanma, el oğluna inanma.
- (19) Akçanıñ gitdigine bakma, işiñ bitdigine bak.
- (20) Akçalı âdemden dağlar korkar.
- (21) Akşamıñ işini sabaôa bırakma.
- (22) Ak koyunu görüp içi dolu yağ sanma.
- (23) Añladışa göre verirler fetvâyı.

¹¹ Eserin yeni yazıya aktarımı sırasında sayfa numaraları köşeli parantez içinde ([4], [5] vb.) verilirken; sıra numaraları da yay ayrıç içerisinde (1), (2) vb. alınmıştır.

[7]

- (1) Añlayana sivri sinek sâz, añlamayana davul,
zurna az.
- (2) Âlet işler el öğünür.
- (3) Altın âteşde, insân mihnetde tecrübe olunur.
- (4) Altın eli bıçak kesmez.
- (5) Altın anahtar, kal'e kapılarını açar.
- (6) Altın, pas tutmaz.
- (7) Altını sarrâfa sor, cevheri kuyûmcuya.
- (8) Altı olur, yedi olur, hep Allah'ın dediği olur.
- (9) Alçak eşeğe kim olsa biner.
- (10) Alçak yerde yatma sel olur, yüksek yerde
yatma yel alır.
- (11) Alçak uçan yüce konar, yüce uçan alçak konar.
- (12) Aldadayım diyen aldanır.
- (13) Al kaşağı gir ahıra, yarası olan kocunur.
- (14) Almazsın, satmazsın pazarda ne işiñ var?
- (15) Alacak ile verecek ödenmez.
- (16) Alında yazılan görülür.
- (17) Anasına bak kızın al, kenârına bak bezin al.
- (18) Avcı avında, yolcu yolunda gerek.
- (19) Ayağında donu yok, başına fesleğen ister.
- (20) Ayağının altına karpuz kabuğu koydu.
- (21) Ayağını sıcak, başını serin [tut].
- (22) Az ye, düşünme derin¹².
- (23) Ay ışığında ceviz silkilmez.
- (24) Ayağını yorganına göre uzat.

[8]

- (1) Ayrarı yok içmeğe, gümüşden köprü ister
geçmeğe.
- (2) Aynaya bak da kendini gör.
- (3) Et ile tırnak arasına girilmez.
- (4) Et tırnakdan ayrılmaz.
- (5) Et kanlı gerek, yigit cânlı gerek.
- (6) Ekmek çignenmeyince yudulmaz.
- (7) Ekmeksiz ev, köpeksiz köy olmaz.
- (8) Ekmegini katığına denk eden bir vakit aç
kalmaz.
- (9) Ecelden başka her şey'in çâresi bulunur.
- (10) Ecel geldi cihâna, baş ağrısı bahane.
- (11) Eceli gelen köpek câmi' duvarına sürtünür.
- (12) Ahmak odur dünyâ için gam yeye, ne bilirsin
kim kazana, kim yeye¹³.
- (13) Ahmak gelin yengeyi óalâyıkı sanır.
- (14) Edâniniñ cefâsı güç çekilir.
- (15) Er olan ekmegini taşdan çıkarır.
- (16) Erkek arslan arslan da, dişi arslan arslan değil
mi?
- (17) Erenleriñ sağı, solu olmaz.
- (18) Ere inanma, suya dayanma.
- (19) Esrik deveniñ çulu eyri gider.
- (20) Eski dost düşman olmaz.
- (21) Üstâd yanında perende atılmaz.

- (22) Eşek altın yular taksa yine merkep, yine
merkep.
- (23) Eşegin cânı yanınca atdan yörük olur.

[9]

- (1) Eşegini evvel bağla, sonra Tañrı'ya ısmarla.
- (2) Eşegi döğene çağırmişlar, yâ odun eksik, yâ su
demiş.
- (3) Asl-zâdeden kemlik gelmez.
- (4) Aslı ne ise nesli de odur.
- (5) Eğri ağaca yayım, her gördüğüne dayım deme.
- (6) Eğri otur, doğru söyle.
- (7) Eğri dikilen tâze nihâl, büyürse doğrulmak
muhal.
- (8) İkinci yağmur ister, yolcu kurak, her ikisiniñ
murâdını verir hakk.
- (9) El, etek öpmekle ağız aşınmaz.
- (10) El ile kuş tutulmaz.
- (11) El için yanma nâra, yak çubuğunu keyfini ara.
- (12) El için kuyu kazan eñ ibtidâ kendi düşer.
- (13) El oğlu yumurtaya kulp takar.
- (14) Allâh bir kapıyı kaparsa, biñ kapı açar.
- (15) Allâh yardım ederse kuluna her iş girer yoluna.
- (16) Allâh'ın öldürmediğini kimse öldürmez.
- (17) Elden çıkan ele girmez.
- (18) Elden gelen hayrı dirîğ itme.
- (19) Elden gelen öğün olmaz, o da vaktinde
bulunmaz.
- (20) Ülfet óâsil olunca külfet zâ'il olur.
- (21) El kapısı hem geç, hem güç açılır.
- (22) Eliñ ile ver, ayağın ile ara.

[10]

- (1) Eliñ ağzına bakan aç kalır.
- (2) Eliniñ hamurıyla erkek işine karışma.
- (3) Ele verir telkîni, kendi yutar salkımı!
- (4) El yarası oñulur, dil yarası oñulmaz.
- (5) El yumruğu yemeyen, kendi yumruğunu
Bozdoğan armudu sanır.
- (6) Emânete hıyânet olmaz.
- (7) Amâna kılıç olmaz.
- (8) İnsân söyleşe söyleşe, óayvân koklaşa koklaşa.
- (9) İnsân kâh olur dağı kaldırır, kâh olur darıyı
kaldıramaz.
- (10) İnsân ne bulursa dilinden bulur.
- (11) İnsânın adı çıkmaktan ise, cânı çıkması
hayırlıdır.
- (12) İnsânın eti yenmez, derisi giyilmez, tatlı
dilinden başka nesi var?
- (13) İnsânın söylemezinden, suyuñ şarlamazından
korkulur.
- (14) İnsânın sözü derece-i 'aklına, if'âli de aslına
delâlet ider.
- (15) İnsanı görürseñ, yüreğindeki ne bilirsin?
- (16) Ev alma, komşu al.
- (17) Evdeki hesâb, çarşıya uymaz.
- (18) Ödünç güle güle gider, ağlaya ağlaya gelir.
- (19) Ormana bir balta girmiş, sapı bendendir demiş.
- (20) Ürkütme tavşanı, arslan edersin.

¹² Bu örnek dizgi hatasıyla, önceki deyimle bitleştirilmiştir.

¹³ Şinasi tarafından söylenmiş vecize niteliğinde söz.

- (21) Ürümelerini bilmeyen köpek, sürüye kurd
getirir.
(22) Uzakdan davuluñ sesi hoş gelir.
(23) Üzüm çöpsüz olmaz.

[11]

- (1) Üzüm üzümüne baka baka kararır.
(2) Öz ağlamayınca göz ağlamaz.
(3) Usta hırsız ev sâhibini şaşırır.
(4) Uşağı işe koş, sen de ardına düş.
(5) Oğlan dayıya, kız halaya çeker.
(6) Öfke ile kalkan ziyân ile oturur.
(7) Öfke baldan tatlıdır.
(8) Öküze boynuzu ağır gelmez.
(9) Öküzün altında buzağı aranmaz.
(10) Evvel öesâb, sonra kasâb.
(11) Evvel düşün sonra söyle.
(12) Evvel zahmet çeken, sonra râomet eder.
(13) Evvel ta'âm, sonra kelâm.
(14) Evlenene, ev yapana Allâh yardımcıdır.
(15) Evi ev eden kadındır.
(16) Ummadığın taş baş yarar.
(17) Uma uma döndüm muma.
(18) Uyku geldi bedene, ne mutlu kalkıp gidene.
(19) Ey âbdâl, ey dervîş, akça ile biter her iş.
(20) Erişir menzil-i maksûduna âheste giden.
(21) Erteye kalan arkaya kalır.
(22) İşden artmaz, dışden artar.
(23) İşleyen demir pas tutmaz.

[12]

- (1) İğne ile kuyu kazılmaz.
(2) İki el bir baş içindir.
(3) İki cânbâz bir ipde oynamaz.
(4) İki çıplak bir öamâmda yakışır.
(5) İki karpuz bir koltuğa sığmaz.
(6) İki kılıç bir kına girmez.
(7) İki kişi dînden çıkarsa, bir kişi cândan çıkar.
(8) İki kişi lâkırdı söylerken üçüncüsü sen olma.
(9) İki gönül bir olunca samanlık seyrân olur.
(10) Elçiye zevâl olmaz.
(11) İnanma dostuna, saman doldurur postuña.
(12) Eyiden kötülük gelmez.
(13) Eyi dost kara günde belli olur.
(14) Eyiliğe eyilik her kişiniñ kârı, kemlige eyilik er
kşiniñ kârı.
(15) Eyi evlâd anayı, babayı vezîr kötüsü ise rezil
eder.
(16) Eyi olacak dastanıñ öekîm ayağına gelir.
(17) Eylik et deñize at, balık bilmezse öalik bilir.
(18) Baba bilgisi ile âdem âdem olmaz.
(19) Bâd-ı hevâ sirke baldan tatlıdır.
(20) Başını 'acemî berbere teslim eden cebinden
pamuğu eksik etmesin.
(21) Baskın basanıñ, av, uranıñ.
(22) Bâğ du'â değil çapa ister.
(23) Bâğa bak üzüm olsun, üzümü yemeğe yüzün
olsun.

[13]

- (1) Bağlı arslana tavşanlar bile hucûm eder.
(2) Bakarsañ bağ, bakmazsañ dağ olur.
(3) Bakan göze yasak olmaz.
(4) Bakdın kar havâsı, eve gel kör olası.
(5) Bal bal demekle ağız tatlı olmaz.
(6) Balcınıñ var bal tası, odun yarıcınıñ var baltası.
(7) Bal tutan parmağını yalar.
(8) Balık başdan kokar.
(9) Bir eliniñ verdiğini öbür elini duymasın.
(10) Bir eliniñ nesi var iki eliniñ sesi var.
(11) Baht olmayınca başda, ne kuruda biter, ne
yaşda.
(12) Bahşış atını dişine bakılmaz.
(13) Bahil olan zelil yaşar.
(14) Bir evde dü zen olunca düzen olmaz.
(15) Bir çiçekle yaz olmaz.
(16) Bir şey'in önüne bakma, sonuna bak.
(17) Bir taş ile iki kuş urulmaz.
(18) Bir fincân kahveniñ kırk yıl öakkı vardır.
(19) Bir fıçı sirkeden ziyâde bir damla bal ile sinek
tutulur.
(20) Bir koyundan iki deri çıkmaz.
(21) Biri yer, biri bakar, kıyâmet ondan kopar.
(22) Besle kargayı oysun gözünü.
(23) Besmelesiz çıkma yola, başa gelir türlü belâ.

[14]

- (1) Besmelesiz işe Şeytân karışır.
(2) Bakla değil, vakitsiz baklava olsa yenilmez.
(3) Belâ dur vardım demez.
(4) Belâyaya sabr eden ecrini alır.
(5) Belâyaya sabr etmedir 'âlemde hüner.
(6) Bülbülün çektiği dili belâsıdır.
(7) Ben ölürsem büyük kıyâmet, karı ölürse küçük
kıyâmet.
(8) Ben derim bayram haftası, o aňlar mangal
tahtası.
(9) Borç vermekle, yol yürümekle tükenir.
(10) Boş boğazlık karın doyurmaz.
(11) Boş boğazı âteşe atmışlar odun yaş diye
öaykırmuş.
(12) Boş çuval durmaz.
(13) Bu günkü işini yarına bırakma.
(14) Bu günkü tavuk yarınki kazdan eyidir.
(15) Bulan bulgur kaynadır, bulmayan omuzunu
oynadır.
(16) Boyuma göre boy, öâyuma göre hüy
bulamadım.
(17) Biñ işit, bir söyle.
(18) Biñ nasióatden, bir musibet yeğdir.
(19) Büyüklük Tañrı'ya yakışır.
(20) Parañ çok ise kefil ol, işiñ yok ise vekil ol.
(21) Para isteme benden, buz gibi soğurum¹⁴
senden.
(22) Para, parayı kazanır.

¹⁴ "sogarım" şeklinde yazılmış.

[15]

- (1) Parasızlık her fenâlığı yapdırır.
- (2) Parayı veren çalar düdüğü.
- (3) Pek yaş olma sıkılırsıñ, pek de kuru olma kırılırsıñ.
- (4) Bıçak kendi kınını kesmez.
- (5) Bıçak yarası oñulur, dil yarası oñulmaz.
- (6) Tahsil-i kemâlât, kem âlât ile olmaz.
- (7) Terâzu var, tartı var, her bir şey'in vakti var.
- (8) Terzi kendi söküğünü dikemez.
- (9) Takdir-i öydâ kuvvet ü b'Azî ile dönmez.
- (10) Takdîrde yazılan tedbîrle bozulmaz.
- (11) Tekkeyi bekleyen çorbayı içer.
- (12) Tañrı'dan korkan kuldan korkmaz.
- (13) Tilkiye "tavuk kebâbı yer misiñ?" demişler, âdemiñ güleceğini getiriyorsuñuz demiş.
- (14) Tiz-i reftâr olanıñ pâyine dâmen dolaşır.
- (15) æâbit olan nâbit olur.
- (16) Câmî' ne kadar büyük olsa yine imâm bildiğini okur.
- (17) Cân boğazdan gelir.
- (18) Cân çıkmayınca hûy çıkmaz.
- (19) Câhillik sûfisi, Şeytân'ın maskarasıdır.¹⁵
- (20) Câhile söz añlatmak, deveye hendek atlatmaktan güçdür.
- (21) Cins cinse çeker.
- (22) Cihânda yâr ol, bâr olma.

[16]

- (1) Çabuk parlayan çabuk söner.
- (2) Çağırılmayan yere kedi ile köpek gider.
- (3) Çalma eliñ kapısını çalarlar kapıñı.
- (4) Çirkefe taş atma üstüne sıçrar.
- (5) Çak çak edne nalçadır iş bitiren akçadır.
- (6) Cumhûra muhâlefe kuvve-i hatâdandır.
- (7) Çoban olan koyun gütmek, oğul babanıñ hûyuñ gütmek gerekdir.
- (8) Çabanıñ göñlü olunca tekeden yağ çıkarır.
- (9) Çocuk ile yola gitme, yüküñ düşerse güler.
- (10) Çocuksuz kadın meyvesiz ağaca beñzer.
- (11) Çürük iple kuyuya inilmez.
- (12) Çok bilen çok yañılır.
- (13) Çok gülen çok ağlar.
- (14) Çok nâz âşık usandırır.
- (15) Çok yaşayan bilmez, çok gezen bilir.
- (16) Çıkmadık cândan ümid kesilmez.
- (17) Çivisiz tahtayı yel alır.
- (18) Çivi, çiviye söker.
- (19) Hâkimsiz, hekîmsiz memleketde durma.
- (20) Óaddini bilmeze óaddini bildirmek öksüze kaftân giydirmek gibidir.
- (21) Óareket olmadıkça bereket olmaz.
- (22) Hakk söze akan sular durur.

[17]

- (1) Hakk doğrudadır.

- (2) Hayvân ölür semeri kalır, insân ölür eseri kalır.
- (3) Hile ile iş gören mihnet ile cân verir.
- (4) Hilekârıñ mûmu yatsıya kadar yanar.
- (5) Hâm söz, kalp akça sâhibiniñdir.
- (6) Harmân âl ile, düğün el ile.
- (7) Hidmet et benim için himmet edeyim seniñ için.
- (8) Horoz bile dişisini kıskanır.
- (9) Horoz kendi çöplüğünde eşinir.
- (10) Hasta olmayan sıhhatiñ kadrini bilmez.
- (11) Hasım hasıma mevlûd okumaz.
- (12) Hasmıñ sitemin añlamamak hasma sitemdir.
- (13) Hasmıñ karınca ise kendini merdâne tut.
- (14) Hatâsız kul olmaz.
- (15) Hûy cânıñ altındadır.
- (16) Hoş geldiñ derbeder hoş bulduk benden beter.
- (17) Hayır dile eşiñe hayr gelsin başıña.
- (18) Damdan düşen, damdan düşeniñ hâlerinden bilir.
- (19) Damlaya damlaya göl olur.
- (20) Debbâğ sevdiği deriyi yerden yere urur.
- (21) Derd ağladır, aşk söyledir.
- (22) Derdiñ yoksa söylen, borcuñ yoksa evlen.
- (23) Derdsiz kul olmaz.

[18]

- (1) Derdini saklayan dermân bulamaz.
- (2) Düşman karınca ise sen fil farz et.
- (3) Deñize düşen yılanı sarılır.
- (4) Delîlsiz Cennet'e bile girilmez.
- (5) Demir tavında döğülür.
- (6) Dünyâda dost gibi aziz, ihsân gibi lezîz bir şey' olmaz.
- (7) Deve Ka'beye gitmekle hâcı olmaz.
- (8) Deveyi yardan uçuran bir tutam otdur.
- (9) Dikensiz gül olmaz, engelsiz yâr olmaz.
- (10) Dil kılıncdan kesgindir.
- (11) Diliñ kemiği yok ama kemiği kırır.
- (12) Dilini tutan, başını kurtarır.
- (13) Deme kış ve yaz durma hemân oku, yaz.
- (14) Dînsiziñ hakkından imânsız gelir.
- (15) Dîvârı nem, insânı gam yıkar.
- (16) Dost biñ ise azdır, düşmen bir ise çokdur.
- (17) Dost dostdan sır saklamaz.
- (18) Dostdan ôarar gelmez.
- (19) Düşmez kalkmaz bir Allâh.
- (20) Düşeniñ dostu olmaz.
- (21) Zahîreniñ anbârı sabanıñ ucundadır.
- (22) Rûzigâr esmeyince yaprak kımıldamaz.
- (23) Rûzigârlı havâniñ kuytu, yağmurlı havâniñ uykusu.

[19]

- (1) Zahmet çeken râhat bulur.
- (2) Zahmetsiz bal yenmez.
- (3) Zahmetiñ noktası kalkınca rahmet olur.
- (4) Zamân zamâna uymaz.
- (5) Zamân saña uymazsa sen zamâna uy.

¹⁵ İmam Rabbani'den veciz söz.

- (6) Zengin arabasını dağdan aşırır, fukarâ düz ovada yolunu şaşırır.
- (7) Zenginiñ gönlü oluncaya kadar fukarânın cânı çıkar.
- (8) Zor ile güzellik olmaz.
- (9) Zora dağlar dayanmaz.
- (10) Zehirden şifâ, kahbeden vefâ gelmez.
- (11) Sade pirinç zerde olmaz, bal gerekdir kazana, bab mâlı tez tükenir evlâd dahi kazana.
- (12) Sâza sâz ile, söze söz ile mukâbele gerek.
- (13) Sebebsiz kuş bile uçmaz.
- (14) Serçeden korkan darı ekmez.
- (15) Saña taşla dokunana sen ekmele dokun.
- (16) Sukût etmek gibi 'âlemde nâdâna cevâp olmaz.
- (17) Sen ağa, ben ağa bu ineği kim sağa?
- (18) Sen dede, ben dede, bu atı kim tîmâr ede?
- (19) Sev beni, seveyim seni.
- (20) Süd içerken ağzı yandı yoğurdu üflüyor.
- (21) Südle giren hûy cânla çıkar.
- (22) Südü pâkden korkulmaz.

[20]

- (1) Söyleyenden diñleyen 'ârif gerek.
- (2) Söyleyene bakma, söyletene bak.
- (3) Sürüden ayrılan kuzuuyu kurd kapar.
- (4) Sel gider kum kalır.
- (5) Şâb ile şeker bir değıl.
- (6) Şâ'irlere lâzım olan bir söz, bir sâzdır.
- (7) Şecâ'at kıyâfetle değıldir.
- (8) Sâdık dost akrabâdan yeğdir.
- (9) Sakla samanı, gelir zamânı.
- (10) Sayılı koyunu kurd kapmaz.
- (11) Sayılı gün tez geçer.
- (12) Saygı sayana, terbiye alana göredir.
- (13) Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır.
- (14) Sabır eden dervîş murâdına ermiş.
- (15) Sabır ile koruk helvâ, dud ağacı atlâs u dibâ olur.
- (16) Sabır meserretiñ, 'acele nedâmetiñ ahahtarıdır.
- (17) Sırt giydiğini, ağız alışdığını ister.
- (18) San'at altın bilezikdir.
- (19) Soñraya salma fâkiriñ kârın, ne bilirsñ ne olur yarın?
- (20) Sora sora Ka'be bulunur.

[21]

- (1) Soña kalan doña kalır.
- (2) Su bulanmayınca turılmaz.
- (3) Sürete bakma, sîrete bak.
- (4) Sık giderseñ dostuña, yatır ayak üstüne.
- (5) Zarardan korkan kâr edemez.
- (6) Zarûret âteşden gömlekdir.
- (7) Tabla-kâr, başındakini satar.
- (8) Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.
- (9) Tatlı kelâm diñledir, tatsız kelâm esnedir.
- (10) Tatsız çorbaya tuz, 'akılsız kafâya söz kâr etmez.
- (11) Taşgınlığın soñu şaşkınlıktır.

- (12) Taşıma su ile değirmen dönmez.
- (13) Dağ, dağ üstüne olur; ev, ev üstüne olmaz.
- (14) Dağ dağa kavuşmaz, insân, insâna kavuşur.
- (15) Dağ başından duman, insân başından yaman eksik olmaz.
- (16) Tâlihi yâr olanın yâr sarar yarasını.
- (17) Davuluñ sesi uzakdan hoş gelir.
- (18) Ta'âmın, kelâmın çoğundan perhîz lâzımdır.
- (19) Doğru söz acıdır.
- (20) Doğrunuñ yardımcısıdır Haôret-i Allâh.
- (21) Turpuñ sıkından seyreği eyidir.
- (22) Zâlim etdiğini bulur.

[22]

- (1) Zulm ile dünyâ harâb olur.
- (2) Zulm ile yapılan çabuk yıkılır.
- (3) 'Âr insâna, bâr ôayvâna yakışır.
- (4) 'Ârsızın yüzüne tükürmüşler "yağmur yağıyor" dimiş.
- (5) 'Âr gözden, kâr yüzden anlaşılır.
- (6) 'Ârif iseñ bir gül yeter kokmağa nâdân iseñ gir bağçeye yıkmağa.
- (7) 'Âşık sâzla, ma'sûk nâzla müteselli olur.
- (8) 'Âşıklık başa belâdır, müşkil ibtilâdır.
- (9) 'Âfiyet ola demekle deñiz içilmez.
- (10) 'Âkil iseñ açma sırrını dostuna dostunuñ dostu vardır o da söyler dostuna.
- (11) 'Âlim olmak isterseñ durma yaz, cÂhil olmak isterseñ durma kaz.
- (12) 'Âleme maskara olmakdan, meydân süpürgesi olmak yeğdir.
- (13) 'Acele işe Şeytân karışır.
- (14) 'Acelede nedâmet, te'ennide selâmet vardır.
- (15) Acül hiç bir işe rucül olamaz.
- (16) 'Araba kızılınca yol gösteren çok olur.
- (17) 'Arefe günü yalan söyleyeniñ bayram günü yüzü kara çıkar.
- (18) 'Akılsız başın zahmetini ayak çeker.
- (19) 'Akıl, 'akıldan üstündür.
- (20) 'Akıllı düşman, 'akılsız dostdan yeğdir.
- (21) 'Akıllı düşününceye kadar ahmak yol alır.

[23]

- (1) 'Akla gelmeyen başa gelir.
- (2) 'Akıl yaşda değıl, başdadır.
- (3) 'Ayıbsız dost arayan, dostsuz kalır.
- (4) Gurbetde öğünmek ôamâmda türkü çağırmaya beñzemez.
- (5) Garîb kuşuñ yuvasını Hazretullâh yapar.
- (6) Garîb yiğitiñ dili kısa, boynun eğri olur.
- (7) Garîbe bir selâm, biñ altına mukâbildir.
- (8) Galat-ı meşhûr lafz-ı fasîhden yeğdir.
- (9) Gam yeyip ekme gam-ı ferdâyı saña ısmarlamadılar bu yalan dünyâyı.
- (10) Gavga sen, ben demekle çıkar.
- (11) Gavgaya katılma, bilmediğini şey'e atılma.
- (12) Firkatiñ soñu vuslatdır.
- (13) Fukarâ kalbine her kim dokuna, dokuna sînesi Allâh okuna.

- (14) Fakîrlik âteşden gömlektir.
- (15) Fakîrlik 'ayıb değildir, tenbellik 'ayıbdır.
- (16) Kuluñ kimine kavun yedirir, kimine kelek.
- (17) Kadınıñ biri a'lâ, ikisi belâdır.
- (18) Kabâhat samur kürk olsa kimse üstüne almaz.
- (19) Karpuz sulandıkça büyür.
- (20) Kart ağacın ekilmesi güç olur.
- (21) Karga öküzün başını kendi çıkarı için bitler.
- (22) Karıncadan 'ibret al, yazdan kışı karşılar.
- (23) Karıncanın kanadlanması zevâline işâretidir.

[24]

- (1) Kara haber tez duyulur.
- (2) Karanın yañına varma, kara bulaşır.
- (3) Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez.
- (4) Kazma kuyuyu, kendiñ düşersin.
- (5) Kaş yaparken göz çıkarma.
- (6) Kalıp, kıyâfetle âdem, âdem olmaz.
- (7) Kadınıñ¹⁶ yaptığını kimse yapamaz.
- (8) Kırkıdan soñra azana çâre bulunmaz.
- (9) Kırkında saza başlayan kıyâmetde çalar.
- (10) Kızını döğmeyen, dizini döğür.
- (11) Kısmet ise gelir Hind'den, Yemen'den; kısmet değilse ne gelir elden?
- (12) Kısmetinde var ise kaşığında çıkar.
- (13) Kaza dur geldim demez.
- (14) Kazaya rıza lâzımdır.
- (15) Katrandan olmaz şeker, olsa da cinsine çeker.
- (16) Kalp akça sâhibiniñdir.
- (17) Kalp kalbe karşıdır.
- (18) Kal'a içinden alınır.
- (19) Kalem kılıncdan kesgindir.
- (20) Kalemiñ yaptığını kılınc yapamaz.
- (21) Kanadsız kuş uçmaz.
- (22) Kanâ'at gibi devlet olmaz.
- (23) Kurd tüyünü değışdirir, hûyunu değışdirmez.

[25]

- (1) Kurd dumanlı havâyı sever.
- (2) Kurduñ oğlu kurd olur.
- (3) Kurda "Niçin boynuñ kalındır" demişler, "kendi işimi kendim gördüğüm için" demiş.
- (4) Korkak bâzîrgân, ne kâr eder ne ziyân.
- (5) Kurunuñ yañında yaş da yanar.
- (6) Kuş var eti yenir, kuş var eti yenmez.
- (7) Kul azmayınca belâsını bulmaz.
- (8) Kul ile Tañrı arasına girilmez.
- (9) Komşu hakkı, Tañrı hakkıdır.
- (10) Kuyruklu yıldız her zamân doğmaz.
- (11) Kızım saña söylerim, gelinim sen diñle.
- (12) Kışın ekmeksiz, yazın gömleksiz yola çıkma.
- (13) Kâr zararın kardaşıdır.
- (14) Kâse yalar, soñra döner sâhibine dalar.
- (15) Kibârlık başa belâdır.
- (16) Kepenek altında âr yatar.
- (17) Geçmişe mâzî, yenmişe kuzu derler.

- (18) Keçiniñ de sakalı var.
- (19) Kedi yavrusunu yeyecegi vakit: sıçana beñzeyor dermiş.
- (20) Kedi eremediği ciyere pis der.
- (21) Kesgin sirke kabına zarar verir.

[26]

- (1) Kesilen baş yerine konmaz.
- (2) Kesilse riştesi şem'îñ ziyâsı artar eksilmez.
- (3) Kişi arkadaşından azar.
- (4) Kişi ekdiğini biçer.
- (5) Kişi üst tarafına değil, alt tarafına bakar.
- (6) Kişi düşdüğü yerden kalkar.
- (7) Kişi mürekkeb yalamakla 'âlim olmaz.
- (8) Kişi noksânı bilmek gibi 'irfân olamaz.
- (9) Kişiye bilmemek 'ayıb değil, sormamak 'ayıbdır.
- (10) Kişi yorganına göre ayağını uzatmalıdır.
- (11) Kelâmından olur ma'lûm kişiniñ kendi mikdârı.
- (12) Kel ölür, sırma saçlı olur.
- (13) Kel başa şimşir tarak yakışır yâ!
- (14) Gülün kadrini bülbül bilir.
- (15) Gülü ta'rife ne hâcet ne çiçeğdir bilinir.
- (16) Gülü seven dikenine katlanır.
- (17) Gel denilen yere gitmeğe 'âr eyleme, gelme denilen yere gidip yerini dar eyleme.
- (18) Gel demesi kolay ama git demesi güçtür.
- (19) Gelin babasına: "Hem ağlarım, hem giderim..." demiş.
- (20) Gelin çiçek, her dediği gerçek, kâ'in anaylan, her didiği yalan.
- (21) Gelirse hâne boş, gelmezse daha hoş.
- (22) Kemâl ehli kemâli sukût ile bulmuştur.
- (23) Kemâle eren meyve düşer.

[27]

- (1) Kendi düşen ağlamaz.
- (2) Kendi işini kendi gören kazanır.
- (3) Kendi gözünde mertegi görmez, halkın gözünde çöpu görür.
- (4) Kendinden büyüğüne el kaldırma.
- (5) Kötülük eden kötülük bulur.
- (6) Kötülük her kişiniñ kârı, eyilik er kişiniñ kârıdır.
- (7) Körün istediği bir göz, ikisi olursa ne söz!
- (8) Köre rengden bahs edilmez.
- (9) Köprüyü geçinceye kadar ayıya dayı demelidir.
- (10) Köpek ekmek veren kapıyı tanır.
- (11) Köpek avlanırsa tavlânır.
- (12) Köpekçe köpek sâhibini tanır.
- (13) Köpeğin du'ası kabûl olaydı gökden kemik yağardı.
- (14) Köpekle dalaşmaktan çalıyı dolaşmak evlâdır.
- (15) Görünen köy kılavuz istemez.
- (16) Kör kadı diyecek kadar doğru sözde işe yaramaz.
- (17) Gönül kimi severse güzel odur.
- (18) Güvenme varlığa, düşersin darlığa.

¹⁶ "üadarın" biçiminde hatalı yazılmış.

- (19) Gülme komşuňa, gelir başıňa.
(20) Gün doğmadan neler doğar.
(21) Göz iki kulak iki, ağız tek, çok görüp, çok diñleyip az söylemek gerek.
(22) Gözden irak olan gönülden dahi irak olur.

[28]

- (1) Göz görür, gönül ister.
(2) Göz görmeyince gönül katlanır.
(3) Gözlüye gizli yokdur, görene, görene.
(4) Gökden ne yağar ki yer kabül etmez.
(5) Gönül bir sırça sarâydır kırılırsa yapılmaz.
(6) Gönül dostunu bilir.
(7) Gönül kocamaz.
(8) Güzellik kırk günde duyulur, eyi hûy kırk yılda duyulmaz.
(9) Güzeller âdeme çok iş ederler soyarlar 'âkıbet derviş ederler.
(10) Gün geçer, 'ömür tükenir, deli sevinir ki bayram gelir.
(11) Gün var yılı besler, yıl var günü besler.
(12) Geceler gebedir.
(13) Keseye danış, pazarlığa sonra giriş.
(14) Kimseniñ âhı kimsede kalmaz.
(15) Kimseniñ kısmetini kimse yeyemez.
(16) Kimse yoğurdum karadır demez.
(17) Kimi köprü bulmaz geçmeğe, kimi su bulmaz içmeğe.
(18) Kimi na'lına urur, kimi mihına.
(19) Lâfla dükkân açılmaz.
(20) Lâkırdı ile iş bitmez.
(21) Lâkırdı söylemekle ağız aşınmaz.
(22) Latife latif gerek.
(23) Leyleğin 'ömrü laktaka ile geçer.

[29]

- (1) Mart kapıdan bakdırır, kazma, kürek yakdırır.
(2) Mâr-ı serma dideye mevlâ güneş göstermesin.
(3) Maşa var iken eliñi yakma.
(4) Mâl insânı zengin etmez, idâre lâzım.
(5) Mâl cânıñ yongasıdır.
(6) Meclisde diliñi, sofrada eliñi kısa tut.
(7) Muhabbet iki başdan olur.
(8) Muhabbet bir belâdır ki giriftâr olmayan bilmez.
(9) Mihneti zevk etmedir 'âlemde hüner.
(10) Merâmıñ elinden bir şey' kurtulmaz.
(11) Merhametden maraz hâsıl olur.
(12) Mürüvetsiz insân suyu çekilmiş degirmene beñzer.
(13) Misâfir umduğunu yemez, bulduğunu yer.
(14) Meşveret senet-i şerîfidir.
(15) Meşveretsiz yapılan şeyden hayır gelmez.
(16) Mazlûmuñ âhı yerde kalmaz.
(17) Mağrûruñ hasmı Allâh'dır.
(18) Minâreyi çalan kılıfını hâzırlar.
(19) Mangal kenârı kış gününüñ lâlezârıdır.
(20) Mum dibine ışık vermez.
(21) Mirâs helâl, hele al demişler.

- (22) Meyve ağacından uzak düşmez.
(23) Meyvesiz ağaca balta ururlar.

[30]

- (1) Meyvesiz ağaca taş atmazlar.
(2) Nâdân elinden su içme, âb-ı hayât olsa da.
(3) Nâmûs insânıñ kanı boyasıdır.
(4) Necâbet kişiye sermâye-i i'tibârdır.
(5) Nerede aç oradan kaç, nerede aş oraya yanaş.
(6) Nereye giderseñ kısmetiñ ardıñdan gelir.
(7) Nerede gül olsa bilebilir hâr, nerede yâr olsa bilebilir ağyâr.
(8) Nefs ile mücâdele, dünyâ ile muhârebeden güçdür.
(9) Nefsiñde tecrübe etdiğin şey'i halka tavsiye etme.
(10) Ne oldum dimemeli, ne olacağım dimeli.
(11) Ne ölü görse ağlar, ne düğüne gitse oynar.
(12) Ne yaz diz rukû', ne söz diz kıyâm, selâm 'aleyküm ve'l-'aleyküm selâm.
(13) Ne buldum sevinirim, ne gayb etdim yerinirim.
(14) Ne çiğ yedim, ne karnım ağrır.
(15) Ne deñli cihad ederseñ bir murâda nasîb olmaz mikdârdan ziyâde.
(16) Ne dilerseñ eşiñe o gelir başıňa.
(17) Ne sal iledir, ne mâl iledir, beğim ululuk kemâl iledir.
(18) Ne sora[rı]m yâdını, ne añarım adını.
(19) Ne dağda bağım var, ne çakaldan da'vâm var.
(20) Neler geçdi neler geçdi felekden duyulmadı deve geçdi elekden.
(21) Ne verirseñ eliñe, o gider seniñle.
(22) Ne yavuz ol asıl, ne yavaş ol basıl.
(23) Var evi kerem evi, yok evi elem evi.

[31]

- (1) Varsa borcuñ, düşünme harcıñ.
(2) Varsa puluñ cümle 'âlemdir kuluñ, yoksa puluñ cehennemdir yoluñ.
(3) Varlığa darlık olmaz.
(4) Vucûd kocar, gönül kocamaz.
(5) Varak-ı mihr ü vefâyı kim okur, kim diñler.
(6) Vakt insâna her şey'i öğredir.
(7) Vakitsiz açılan gül çabuk solar.
(8) Vakitsiz öten horozuñ başını keserler.
(9) Ver eliñdekini ellere sonra ur başıñı yerlere.
(10) Vermeyince ma'bÿd, neylesin Mahmûd.
(11) Veren eli herkes öper.
(12) Veren el, alandan üstündür.
(13) Veresiye vereniñ kesesi boş kalır.
(14) Her arı bal yapmaz.
(15) Her ağacıñ gölgesi var.
(16) Her ağlamaniñ bir gülmesi var.
(17) Her işiñ başı sağlık.
(18) Her eğri ağacdan yay olmaz.
(19) Her uzun ağaç servi değıldir.
(20) Her bir 'asrıñ bir yeseri¹⁷ vardır.

¹⁷ 'yeser': Kolaylık, kolay olma durumu.

- (21) Her tencereye bir kapak bulunur.
(22) Her horoz kendi çöblüğünde öter.
(23) Her derdiñ bir devâsı vardır.

[32]

- (1) Her zamân insâna felek yâr olmaz.
(2) Her zamân bir öğüddür.
(3) Her sözü söyleme, yeriñ kulaaı vardır.
(4) Her şey' olur, biter, köseniñ sakalı bitmez.
(5) Her şey' zıddıyla münkeşif olur.
(6) Her şey'iñ 'ilmi cehlinden¹⁸ yeğdir.
(7) Her şey'iñ yeñisi, dostuñ eskisi makbûldür.
(8) Her şey' yerinde yakışır.
(9) Her safânıñ bir cefâsı vardır.
(10) Her su geçit vermez.
(11) Her taş baş yarmaz.
(12) Her ta'âmıñ lezzeti tuzdan çıkar, tuz, ekmeğ
bilmeyen 'âkıbet gözden çıkar.
(13) Her kazılan yerden su çıkmaz.
(14) Her kuş kendi yuvasını beğenir.
(15) Her kuşuñ eti yenmez, kuş var ki et yedirirler.
(16) Her koyun kendi bacağından asılır.
(17) Herkes 'aklını mezâda vermiş yine kendi
'aklını beğenmiş.
(18) Herkes kendi derdinden söyler.
(19) Herkes kendi 'ayıbını bilmez.
(20) Herkes kendi nefsinı düşünür.
(21) Herkesiñ arşımına göre bez veremezler.

[33]

- (1) Herkesiñ iç yüzünü Allâh bilir.
(2) Herkesiñ bir derdi var, değirmenciniñ de su.
(3) Herkesiñ tenceresi kapalı kaynar.
(4) Herkesiñ cânı tatlıdır.
(5) Herkesiñ 'aklı bir olsa koyuna çoban bulunmaz.
(6) Herkesiñ gönlünde bir arslan yatır.
(7) Her güzeliñ bir hûyü vardır.
(8) Her gün bir olmaz.
(9) Her kime eyilik ederseñ sakın ondan kendini.
(10) Her makâliñ bir makâmı vardır.
(11) Her vakt fırsat ele girmez.
(12) Her vakti bir sanma.
(13) Her yiğitiñ bir yoğurt yiyişi vardır.
(14) Her yüze güleni dost sanma.
(15) Her yokuşuñ bir inişi var, her inişiñ bir yokuşu
var.
(16) Himmete dağlar dayanmaz.
(17) Hünersiz âdem meyvesiz ağaca beñzer.
(18) Ya aldığını vermeli, ya almamalı.
(19) Yapmak güç, yıkmak kolaydır.
(20) Ya deveyi gütmeli, ya bu diyârdan gitmeli.
(21) Yaradan kıymetini de yaradır.
(22) Yâr alırsa cânımı bahş ederim kanımı.
(23) Yârsız kalır cihânda 'aybsız yâr isteyen.

[34]

- (1) Yarım hekîm cândan eyidir, yarım fıkıh dînden.
(2) Yarası olan kocunur.

¹⁸ Dizgi hatasıyla 'cehlinden 'ilmi' biçiminde yazılmış.

- (3) Yarın ile öbür gün bitmez.
(4) Yar yıkıldığı gün tozar.
(5) Yazın serçeye kim olsa yem verir.
(6) Yazın araması, kışın taraması olmasa herkes
besler tombayı¹⁹.
(7) Yaş ağaç tez eğilir.
(8) Yaş kesen, baş kesendir.
(9) Yaşın yañında kuru da yanar.
(10) Yağmurdan kaçarken doluya tutuldu.
(11) Yağmur yağar taş üstüne, her ne derseñ baş
üstüne.
(12) Yalan ile imân bir yerde durmaz.
(13) Yalancınıñ evi yanmış, kimse inanmamış.
(14) Yavaş atın tekmesi yavuz olur.
(15) Yetim mâlı âteşden gömlektir.
(16) Yer pek girilmez, gök yüksek çıkılmaz.
(17) Yemek emek ister.
(18) Yengece sormuşlar "niçin yan yan gidersiñ"; "
serde kabadayılık var" demiş.
(19) Yırtıcı kuşuñ 'ömrü az olur.
(20) Yıkılanı tutmak er kişiniñ kârıdır.
(21) Yılan doğrulmayınca deliğine girmez.

[35]

- (1) Yiğitiñ sözü, demiriñ kertği.
(2) Yigit lakabıyla añılır.
(3) Yol yürümele, borc virmele tükenür.
(4) Yuvarlanan taş yosun tutmaz.
(5) Yuvayı yapan dişi kuşdur.
(6) Yörük ata kamçı olmaz.
(7) Yörük at yemini kendi a[r]tırır.
(8) Yıkılan ağaca balta uran çok olur.

¹⁹ Ölçünlü dilde "Yazın araması, kışın taraması olmasa herkes besler mandayı" biçiminde olan bu atasözünün; "tomba"dan hareketle Aydın'da derlendiği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Esad Efendi'nin halk ağzından derlediği atasözleri bu incelemeyle yeni yazıya aktarılmıştır. Milliyetçilik akımının halk ağzına ilgiyi artırması sonucu kişisel merakla derleme yapan Esad Efendi'nin Türk Dilinde Darb-ı Meseller yayını halk dilinde değişik varyantları bulunan atasözlerinin kayıt altına alındığı en eski yerli araştırmalardan biri olarak derleme alanında yerini almıştır. Esad Efendi, derlenen atasözüne ilişkin yöre bilgilerini vermemiştir; önünde derleme yöntemlerine ilişkin bir örnek de bulunmamaktadır. Buna rağmen halk diline ilgisi onun amatör bir ruhla küçük de olsa hem tarihî hem de filolojik değeri olan bu eseri kültür tarihimize kazandırmasını sağlamıştır. Elifba sırasına göre düzenlenen atasözleri içinde bir bölümü Şinasi, İmam Rabbani gibi isimlere ait vecizelerdir ve halk dilinde de benimsenerek anonimleşmiştir. Bir bölüm atasözlerinde bölge ağzına ait malzeme vb. unsurlar özellikle atasözlerinin çoğunlukla Aydın'la civarından toplandığını doğrulamaktadır.

Türk Dilinde Darb-ı Meseller gibi amatör ruhla hazırlanan kaynaklar teknik aksamalara rağmen derleme çalışmalarının erken dönem tarihine ışık tutmalarıyla araştırmacıları incelemeye beklemektedir. Anadolu'nun dinamik yapısı ve dilin devingenliği içinde yerel malzemenin kayıt altına alınması ilerleyen süreçte de devam edecektir. Derleme sürecinde sağlıklı karşılaştırmalar yapmak ve kaynağa inebilmek için erken dönem derlemelerinin de bir an önce araştırmacıların hizmetine sunulması bu makaleyle bir kez daha vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali (2009a). "Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar -I", *Turkish Studies*, V4/4, s.1-11.
- AKAR, Ali (2009b). "Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar -II", *Turkish Studies*, V4/8, s.216-224.
- AKSOY, Ömer Asım (1945). *Gaziantep Ağzı II (Deyimler, Meşhur Sözler, Atasözleri, Dualar, Beddualar)*, Ankara: TDK.
- AKSOY, Ömer Asım (1965). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- EMİROĞLU, Kudret (1989). *Trabzon-Maçka Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Gülen Ofset.
- GÖKTER, Bilge (2010). "Türkiye'deki Ağız Sözlüklerinde Yöntem Sorunları", *Türkiye'de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, s. 442-454.
- GÜMÜŞATAM, Gürkan (2014). "Türkiye Türkçesi Ağız Sözlüklerinin Hazırlanmasında İstem (Valenz) Verilerinin Gerekliği Üzerine", *Turkish Studies*, V: 9/6, s. 419-439.
- HENGİRMEN, Mehmet (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınevi.
- HUYUGÜZEL, Ömer Faruk (2000). *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2000). "Türkiye'de Ağız Sözlükleri", *Türk Dili*, S. 583, s. 7-13.
- PALA, İskender (2010). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- İbrahim Şinasi (h. 1280). *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*, Tasvir-i Efkâr Matbaası.
- TIRAŞ, Yusuf Can ve Halil İbrahim Ertürk (2017). "Gümülcine'li Esad Efendi ve 'Türk Dilinde Kinayat' Adlı Eseri", *Littera Turca*, C: 3, S: 2, s. 235-258.
- TUNALI, Ayten Can (2007). "Kurtuluş Savaşı'nda Esad Efendi (İleri)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVI, S. 41, s. 81-99.
- TUNALI, Ayten Can (2008). "I. Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyesi Esad Efendi", *Ege Yakası-1*, s. 42-43.
- UZUN, Hakan (2011). "Esad Efendi (İleri)", *A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 48, s. 869-892.